

джують зменшення часток в ВВП сільського господарства (вона становила в 2001 р. 14 %) та зростання обсягів валової доданої вартості в обробній та добувній промисловості та будівництві.

Проведене дослідження доводить, що заходи державної регуляторної діяльності повинні бути спрямовані на стимулювання обсягів виробництва в таких групах галузей як сільське та лісове господарство, за умови стабільних темпів приросту валової доданої вартості в обробній промисловості та сфері послуг.

Література

1. **Ринкова трансформація** економіки України: проблеми регулювання. Колективна монографія/ За ред. В.Ф. Беседіна, А.С. Музиченко. – К.: НДЕІ, 2005. – 551 с.
2. **Виробництво та розподіл** валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності [www.ukrstat.gov.ua].
3. **Випуск товарів та послуг** і валовий внутрішній продукт за 2005 р. [www.ukrstat.gov.ua].
4. **Крючкова В.І.** Структурні чинники розвитку економіки України. – К.: наукова думка. – 2004. – 316 с.

УДК 336.7 (477)

Доц. І.Г. Скоморович, канд. екон. наук – Львівський НУ
ім. Івана Франка

СТАНОВЛЕННЯ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Розглянуто процеси утворення центрального банку країни, впровадження в обіг купоно-карбованців, впорядкування нормативного забезпечення регулювання грошової сфери в умовах створення самостійної грошової системи України.

Ключові слова: грошова система, інфляція, купон, карбованець.

Assist. prof. I.G. Skomorovych – L'viv NU named after Ivan Franko

Formation of monetary system in independent Ukraine

Formation of central bank of the state, injection of kupon in turnover, regulation of monetary sphere in conditions of forming of independent monetary system of Ukraine are reviewing in the article.

Keywords: monetary system, inflation, kupon, karbovanets.

У 1991 р., коли на карті світу з'явилися п'ятнадцять незалежних держав, утворених на території колишнього СРСР, почався новий етап у розвитку грошового обігу в Україні. У тяжких умовах зміни економічного ладу поставала самостійна грошово-кредитна система, творці якої намагалися зберегти вікові традиції та адаптувати їх до нових суспільних та господарських реалій.

Становлення грошової системи нашої держави почалося з прийняттям Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. У ній сказано, що "...Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову систему, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю. Вищою кредитною установою Української РСР є національний Банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР".

На основі цієї Декларації 3 серпня 1990 р. було ухвалено Закон УРСР "Про економічну самостійність Української РСР". Стаття 6 цього Закону на-

зивається "Банківська і грошова система Української РСР" і містить, зокрема, такі положення: "Українська РСР на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг... Національний банк України є вищою кредитною та емісійною установою Української РСР, підзвітний Верховній Раді Української РСР і проводить в республіці єдину державну грошово-кредитну та валютну політику... За умов запровадження власної грошової одиниці Національний банк України для її валютного забезпечення та повної зовнішньої конвертованості нагромаджує валютні запаси...". У цьому ж законі одним з основних принципів економічної самостійності Української РСР проголошувався принцип самостійності регулювання грошового обігу, а самостійна грошово-кредитна політика поряд з фінансово-бюджетною, ціновою, інвестиційною науково-технічною та зовнішньоекономічною повинні були забезпечити державний суверенітет України.

Проаналізовані вище законодавчі акти лягли в основу розробленої Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки, в якій впровадження власної валюти поряд з митною службою і системою податків розглядалися як запорука захисту внутрішнього ринку України. Крім того, автори Концепції з метою нормалізації грошового обігу пропонували такі способи забезпечення власної валюти України:

- перерозподіл основних активів Державного банку СРСР (золото, коштовності, цінні папери, валюта), а також внутрішнього та зовнішнього боргу;
- випуск товарів, які могли б реалізовуватися на нові платіжні засоби, повністю покриваючи весь їх наявний обіг.

Українське відділення Державного банку СРСР поступово набувало ознак центрального банку. Так, воно змушене було прийняти рішення про поділ асигнувань, оскільки союзний банк не підготував плану кредитів на початок 1991 р. Законом України "Про банки і банківську діяльність", що був прийнятий 20 березня 1991 р., проголошено створення самостійної дворівневої банківської системи, перший рівень якої становить Національний банк України (НБУ), а другий – комерційні банки. Прийнятою одночасно постановою Верховної Ради України про порядок введення в дію цього закону передбачалося: ввести в дію вказаний закон з 1 травня 1991 р.; проголосити власністю України всі філії банків колишнього СРСР, які діяли на території України, включаючи Український республіканський банк Держбанку СРСР; створити на базі Українського республіканського банку Держбанку СРСР Національний банк України; розробити до 1 травня 1991 р. проект статуту НБУ, визначити структуру та чисельність центрального апарату, мережу установ тощо.

Уже влітку 1991 р. інструкції радянського Держбанку не мали зобов'язуючої дії в Україні. 6 червня Верховна Рада України майже одноголосно обрала Головою Правління НБУ В. Матвієнка, але він ще місяць не міг розпочати роботу, бо з Москви не було наказу про звільнення В. Буряка, який очолював Українську республіканську контору Державного банку. 25 грудня 1991 р. Держбанк СРСР було офіційно ліквідовано і НБУ став справжнім центральним банком країни.

У кінці 1991 і на початку 1992 р. Україна пережила нестачу готівки, оскільки центральний банк Росії не зміг забезпечити союзні республіки дос-

татньою її кількістю. Не вистачало готівкових коштів для своєчасної виплати заробітних плат, пенсій, стипендій. Українська влада була стурбована тим, що вітчизняні товари (особливо продукти харчування та інша сільгосппродукція) будуть перекачуватися в Росію внаслідок наявності в обігу там більшої готівкової маси, що давало росіянам можливість платити за товари. Крім цього, ситуація ускладнювалася великим дефіцитом навіть на товари широкого вжитку, запровадженням п'ятивідсоткового податку та офіційним підвищенням цін. На тіньовому ринку радянський карбованець почав витіснятися американським доларом та іншою вільноконвертованою валютою.

Відповідаючи на цю кризу та здійснюючи заходи щодо посилення захисту республіканського споживчого ринку, Президія Верховної Ради України 9 вересня 1991 р. прийняла Постанову "Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання", за якою вони повинні були використовуватися населенням при розрахунках за товари в роздрібній торгівлі з 1 січня 1992 р. спочатку при купівлі продуктів, а згодом і промислових товарів. Вони могли також зараховуватися на спеціальні поточні рахунки у вклади.

На виконання цієї постанови передбачалося, що НБУ укладе контракт з французькою фірмою "Імпрімері Спесіаль Де Банка" на виготовлення купонів, перша партія яких складе 2 млрд. штук. Згодом НБУ збільшив кількість купонів до 5 млрд. штук, для виробництва яких була залучена ще одна фірма з Великобританії ("Томас Де Ла Рю").

Постанова Кабінету Міністрів і Національного банку України від 28 грудня 1991 р. "Про заходи у зв'язку з введенням в обіг купонів багаторазового використання" передбачала, що з 10 січня 1992 р. радянські рублі поступово будуть замінюватися українськими купоно-карбованцями з еквівалентним номіналом. Вони вводилися тільки в готівковий обіг для розрахунків населення за продовольчі і промислові товари. З цієї ж дати визнавалися недійсними картки споживача з купонами, що були видані у серпні-грудні 1991 р. Спочатку громадянам виплачували в середньому 25 % місячного заробітку, але не більше 400 карбованців. При зростанні роздрібних цін цей відсоток повинен був збільшуватися. Вже у березні 1992 р. частка купонів в місячній сумі сукупних грошових доходів громадянина України зросла до 70 %, але не менше, ніж 450 карбованців.

Наступним кроком було прийняття 4 квітня 1992 р. Постанови ВРУ та НБУ "Про розширення введення в обіг купонів багаторазового використання". Вона передбачала, що з 1 квітня 1992 р. всі грошові виплати населенню України здійснюються у купонах багаторазового використання на повну суму цих виплат. За бажанням громадян до 30 % доходів могли виплачуватися у рублях. Продаж усіх товарів здійснювався тільки за купони багаторазового використання. Виняток був зроблений для деяких товарів і продукції, перелік яких був чітко регламентований додатком до постанови. Сюди, наприклад, належали: продукція у громадському харчуванні, дитяче харчування на молочних кухнях, морозиво, непродовольчі товари у комісійних магазинах, ліки, газети, журнали, квіти та інше. Вони могли реалізовуватися за бажанням покупців як за купони, так і за рублі. Таким самим чином здійснювалася оп-

лата житла, проїзду у всіх видах транспорту, комунальних, побутових, ритуальних та інших видів послуг, погашення кредитів у банках.

Як рублі, так і купони могли використовуватися у взаємовідносинах з іноземними громадянами, пов'язаними з оплатою їх праці, та при поверненні рублевих вкладів, внесених до банків України. У рублях здійснювалися грошові виплати для закордонних відряджень.

Насамперед, були випущені купонні купюри номіналом 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 карбованців. Вони були надруковані на папері низької якості, мали однотипне оформлення. На лицьовій стороні була зображена сестра легендарних засновників Києва Либідь та написаний номінал і рік випуску – 1991. На звороті – Софійський собор в Києві. Усі купюри не мали номера і підпису.

У 1992 р. були надруковані 100-, 200-, 500- та 1000-карбованцеві купюри. Вони містили зображення Кия, Щека, Хорива і Либіді на турі та мали серію, яка складалася з двох чисел, розділених горизонтальною лінією, і шестизначний номер. На звороті також був зображений Софійський собор.

У 1993 р. внаслідок інфляції довелося випустити в обіг купюри вартістю 2000 і 5000 карбованців. На них збереглися зображення засновників Києва та Софійського собору, але з'явився тризуб, дволітерна серія та семизначний номер. Потім були надруковані банкноти з номіналом 10000, 20000, 50000, 100000 карбованців. Ці купюри мали більший розмір, на лицьовій стороні був зображений пам'ятник Святому Володимирі в Києві, а на звороті – фрагмент будинку НБУ.

З 1 січня 1994 р. почався процес поступового вилучення з обігу купонів малих номіналів. Протягом першого півріччя 1994 р. з обігу вилучалися купони номінальною вартістю 1, 3, 5, до 1 серпня цього ж року – купони номіналом 10 і 25, з 1 лютого 1995 р. – 100 і 200, з 1 вересня – 500 карбованців. При цьому в торговельній мережі відбувалося заокруглення роздрібних цін і тарифів. Спершу ціни встановлювалися в сумах, кратних 10, потім – 50, далі – 100, 500 і нарешті – 1000. Необхідно зауважити, що вилучені з обігу купони мали прийматися установами банків для їх обміну на купони вищого номіналу.

16 травня 1994 р. в обіг були введені банкноти 200000, 9 грудня 1994-500000, а 12 травня 1995 р. – 1000000 карбованців. Вони мали складніше і багатокольорове оформлення. На купюрах номінальною вартістю 200 тисяч і 500 тисяч карбованців пам'ятник Володимирі було перенесено праворуч, а на звороті зображено будинок Національної опери України. Банкнота 1000000 карбованців містила зображення пам'ятника Т.Г. Шевченка в Києві, а на звороті – будинку Київського національного університету імені Т. Шевченка.

Такі кроки щодо стабілізації грошового обігу в незалежній державі викликали незадоволення в Росії, яка повністю контролювала союзний верстат для друкування грошей і банківську систему. З 1 липня 1992 р. вона ввела нову систему взаєморозрахунків з колишніми республіками СРСР, за якою українські підприємства могли розраховуватися зі своїми російськими партнерами тільки в межах сум, попередньо отриманих Україною. Тобто, дефіцит радянських карбованців перекинувся і в безготівкову сферу.

Україні якнайшвидше необхідно було створити власну грошову і кредитну систему, яка б зменшила вплив економічно сильнішого партнера по рублевій зоні. Важливим заходом у цьому напрямку було прийняття 7 листопада 1992 р. Президентом України Л. Кравчуком Указу "Про реформу грошової системи України". Ним передбачалося, що з 23-ої години 12 листопада 1992 р. припинялося функціонування рубля в грошовому обігу на території України. Єдиним законним засобом платежу став український карбованець, представником якого в готівковому обігу виступив купон НБУ. Рублева готівка, активи і пасиви всіх суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб переоцінювалися у співвідношенні 1 до 1 без обмежень по сумах коштів.

Такий розрив в часі між введенням українського карбованця в готівковий і безготівковий обіг призвів до масових фінансових спекуляцій, пов'язаних з переведенням безготівкових капіталів з України в Росію (III квартал 1992 р. – 447 млрд. крб.) [1, с. 15].

Необхідно зазначити, що згідно з Указом Президента України від 19 березня 1992 р. "Про заходи щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності" на період до введення національної валюти суб'єкти підприємницької діяльності на території України мали право без спеціального дозволу проводити розрахунки у вільноконвертованій валюті, у тому числі у роздрібній торгівлі. Але Указ "Про реформу грошової системи України" встановлював, що це не стосується операцій з рублями. Таким чином, у той час, коли, наприклад, американським доларом можна було розраховуватися в крамниці, російський рубль був повністю витіснений з обігу.

На виконання зазначеного указу Президента 8 листопада 1992 р. була прийнята однойменна Постанова Кабінету Міністрів України і НБУ. Вона, зокрема, регулювала здійснення обміну рублевої готівки на купонну. Такий обмін міг здійснюватися в установах банків, розташованих на території України, їхніх філіях та обмінних пунктах протягом 13-15 листопада 1992 р. також у співвідношенні один до одного без обмежень за сумами коштів. Усі суб'єкти господарювання у цей термін повинні були здати усю наявну рублеву готівку до кас банків. З 16 листопада їх облік і звітність повинні були вестися тільки в українських карбованцях.

Передбачалося, що купоно-карбованці будуть введені тимчасово і через короткий проміжок часу (4-6 місяців) їх замінять постійною валютою. За цей термін повинна була стабілізуватися економіка. Але спад виробництва і грошова емісія призвели до величезної інфляції і девальвації карбованця. Обсяг готівкового обігу, починаючи з 1992 р., зріс в 1366 разів і в 1995 р. досягнув понад 4 квадрильйона карбованців [2, с. 111]. Гіперінфляція супроводжувалася занепадом економіки, адже у 1994 р. спад реального ВВП досягнув історичного максимуму і становив 23 % [3, с. 5]. Така складна ситуація тривала до 1996 р. Так, за період з січня 1991 по вересень 1996 р. ціни в Україні зросли приблизно в 95000 разів, а якщо курс карбованця до долара США 12 листопада 1992 р. становив 403 крб., то 2 вересня 1996 р. – 176000 крб.

Знецінення національної валюти спричинило витіснення її з виконання нею функції грошей як засобу нагромадження. Як наслідок, мізерні інвес-

тиції у виробництво основного інвестора в ринковій економіці – домогосподарств. Усі намагалися перевести свої заощадження і поточні заробітки в долари США чи іншу стабільну валюту. Ціни на деякі коштовні товари почали встановлюватися в іноземній валюті. Вона також використовувалася при проведенні товарних та розрахункових операцій великих розмірів. Така доларизація національної економіки призвела до витіснення купоно-карбованця на другий план. Довго так не могло тривати і з 1 серпня 1995 р. іноземна валюта була заборонена як засіб платежу на території України. Це була одна з перших спроб стабілізувати становище.

19 номіналів купоно-карбованців майже 5 років виконували в Україні функцію засобу обігу і платежу. Вони прийняли на себе весь удар перехідної економіки. Гіперінфляція, що була спричинена лібералізацією цін, дефіцитом бюджету, спадом виробництва, скороченням зовнішньоторговельного обігу, призвела до складної економічної та соціальної ситуації в суспільстві.

Література

1. **Василик О.Д.** Грошова реформа як метод фінансової стабілізації// Фінанси України. – 1996, № 7. – С. 15.
2. **Гроші в Україні:** факти і документи/ М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, О. Яковлева. – К.: Фінанси і статистика, 1998. – С. 111.
3. **Петрик О.** Історія монетарного розвитку в Україні// Вісник НБУ. – 2007, № 1. – С. 2-16.

УДК 330.142.26+658.4 Ст. викл. Р.С. Сорока, канд. екон. наук – Львівська КА ОБІГОВИЙ КАПІТАЛ: ГЕНЕЗИС, СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ

Розглядається економічна суть обігового капіталу торговельних підприємств. На основі критичного аналізу поглядів, які стосуються суті обігового капіталу запропоноване власне його визначення. Висвітлюються функції обігового капіталу.

Senior teacher R.S. Soroka – L'viv commercial academy

The turnover capital: evolution, sense and functions

The economic sense of the turnover capital is considered in this article. Its namely definition is proposed on the basis of the critical analysis of the view on the sense of the turnover capital. The functional of the turnover capital are presented in this article.

Для здійснення господарської діяльності підприємства повинні використовувати основний і обіговий капітали. В основу класифікації цих капіталів покладено їх економічний зміст і особливості кругообігу. Основний та обіговий капітал торгівлі має сприяти виконанню її основного завдання по найбільш повному задоволенні потреб споживачів шляхом надання їм можливості купівлі необхідних товарів за кількістю, якістю та асортиментом.

Не зважаючи на те, що питанням сутності, організації та особливостям кругообігу обігового капіталу присвячено багато різноманітних наукових праць, до теперішнього часу відсутнє єдине визначення обігового капіталу. Це помітно ускладнює подальший розвиток не тільки теоретичних засад, а й практики формування та використання обігового капіталу.

Відсутність єдиної думки щодо суті обігового капіталу зумовлено, головним чином, неоднозначністю визначення поняття "капітал", одним із різ-